

creație și frumos

ÎN LOC DE „PREFAȚĂ“

„... Această parte netraductibilă a unei limbi formează adevărata ei zestre de la moși-strămoși, pe cînd partea traductibilă este comoara gîndirii omenești în genere. Precum într-un stat ne bucurăm toți de oarecari bunuri, cari sunt ale tuturor și a nimănuui, uliți, grădini, piețe, tot astfel și în republica limbelor sunt drumuri bătute cari sunt a tuturor — adevărata avere proprie o are însă cineva acasă la sine;

iar acasă la dînsa limba românească este o bună gospodină și are multe de toate.“

(EMINESCU
mss. 2257 fila 242)

1. Despre a doua comoară a limbilor

Prima este comoara gândirii omenești în genere, partea traductibilă, spune Eminescu; a doua este „partea de la moși-strămoși, partea netraductibilă“. Dar este și aceasta o *comoară*, adică poartă cu ea bunuri și frumuseți care sclipesc pentru toți. De aceea, când o scoți la lumină, oricine ar trebui să se bucure de ea. Acesta și este lucrul minunat cu limbile naturale, că pînă la urmă orice se poate traduce în orice limbă: se pot traduce cărți întregi, se traduc poeme, gânduri, se pot traduce chiar expresii tipice. Dar nu se poate traduce cîte un cuvînt.

Un cuvînt e un arbore. Că s-a născut pe pămîntul tău ori a căzut ca o sămînță din lumea altora, un cuvînt este, pînă la urmă, o făptură specifică. A prins rădăcini în huma țării tale, s-a hrănit din ploile ei, a crescut și s-a respirat sub un soare ce nu e nicăieri același, iar așa cum este nu poate fi lesne mutat din loc, transplantat, tradus.

Dacă istorisești, pe larg sau în cîteva cuvinte, că Eminescu era un suflet și o minte încercate de marile gânduri ale omului și că, după ce a cunoscut gândurile altora și a dat expresie zbuciumului propriu, a exclamat, cu o împăcată presimțire a morții: „Destul-mi-i!“, în expresia aceasta se condensează totul. Dar tocmai *cuvintele* ei nu pot fi traduse. Tocmai amfibrahul acesta (destul-mi-i, U / U), cum spune știința metricii, care-și respiră brațele de o parte și de alta a sunetului cald și vibrant care e u

din „destul“, și tocmai răsturnarea expresiei, sau închiderea pe care o aduc *i*-urile finale, ori moldovenismul lui „mi-i“, ca și sensul lui destul, de la *de* și *sătul*, „sînt sătul de viață“, tocmai esențialul cuvintelor nu poate fi tradus.

Întors cu fața înainte spre un extraordinar viitor, cum este, timpul nostru nu poate pierde nimic esențial din trecut. Esențiale omului îi sînt nuanțele. În ziua în care n-am vedea decît cele șapte culori fundamentale, nu și infinitatea de culori și amestecuri ce n-au nume (ce culoare are o piatră? ce culoare are chipul omului?), vom fi murit artisticeste. Dacă, într-o zi, ca vorbitori de limbă română, nu vom mai face deosebirea dintre „căt-re“ și „sp-re“, vom fi trădat spiritul limbii. Esențiale omului îi sînt nuanțele de înțeles. Esențiale îi sînt cuvintele.

Dar cuvintele care dau o nuanță specifică nu sînt de ieri, de azi; sînt de la moși-strămoși, spune Eminescu. Și nici n-ar putea fi altfel. Spre a spune ceva mai deosebit, mai expresiv, mai nuanțat, un cuvînt trebuie să aibă biografie, adică trebuie să i se fi întîmplat ceva. Un neologism sau o creație lexicală nouă nu au biografie. Nu poți descrie lucrările și eroismele pruncilor; cel mult poți urși ori fabulă. Își îngăduie vreun lingvist să facă lingvistică-ficțiune, descriind cariera *viitoare* a unui cuvînt?

Cuvintele cu bogăție de înțelesuri, sau cu înțelesuri greu traductibile, sînt așadar vechi. În realitate, toate cuvintele din fondul principal al unei limbi sînt „vechi“, adică sînt de la origine; numai că unele se păstrează în uz, altele, nu. Pe cele care s-au învechit, putem oare cere să le reluăm în uz? Dar dacă arborele s-a uscat, atunci s-a uscat. Nu cuvintele vechi interesează, ci înțelesurile lor; nu ele ca atare, ci *lecția* lor. Pentru această lecție au fost scrise paginile de față, ca și altele, nicidecum pentru o întoarcere îndărăt a vorbirii.

Ideea de devenire o exprima în trecut cuvîntul „petrecere“. Înseamnă aceasta să înlocuim pe devenire prin petrecere? Nicidecum. Dar înseamnă să regîndim și să „lămurim“ pe devenire. Termenul latino-francez de „devenire“ este plin de distincție și claritate, dar s-a ivit în limba noastră cultă, ca orice neologism, cu un singur înțeles, cu un singur rînd de straie. Limba primește cuvîntul cel nou, îi dă cinstită și cetățenie, dar nu-i oferă numai adăpost, îi dă uneori și straie noi, ba îl poate pune la lucru. Dacă „petrecere“ însemna devenire, dar mai însemna și devenire prin ceva (să petreci lumea prin gînd), sau devenire laolaltă cu ceva, însoțire, atunci iată că limba poate modela puțin cuvîntul cel nou. Așa cum geometria a modelat cercul, l-a întins pînă ce i-a făcut două focare din centru și l-a prefăcut în elipsă, apoi l-a întins și mai mult, pînă s-a deschis spre infinit într-o parte, prefăcîndu-se în parabolă, ba l-a desfăcut atît de bine încît a ajuns o hiperbolă, la fel poate face limba — și uneori o face — din cîte un cuvînt. Ne putem gîndi să vorbim despre „o devenire petrecută prin gînd“, una care nu e nici ceva devenit, dar nici o simplă procesualitate. Fiindcă aveam în limbă cuvinte ca putere și puțință, socotire și socotință, n-am putea oare zice: devenire și devenință? Am putea, și am avea nevoie de un termen ca „devenință“, în gîndirea filozofică. Dacă limba nu l-a făcut și poate nu-l primește, problema lui rămîne, și *cu ea* ne îmbogățește evocarea sensurilor vechi.

Dar iată la Eminescu un exemplu izbitor de cuvînt vechi care nu mai poate fi folosit, totuși, cu el, în același timp o problemă ce nu poate fi ocolită. Cînd traduce pe Kant cu analiticul și sinteticul lui, Eminescu nu spune „judecată“ analitică sau sintetică, ci spune „județ“. Ai zice că e un arhaism, și, la drept vorbind, este. Dar în fond e și un neologism, căci Eminescu îl scrie cîteodată „judeciu“,

de la *judicium* din latinește. Și ce e județ în fapt? Nu e aci nici arhaism, nici neologism, este un termen tehnic, de care Eminescu se folosește spre a deosebi între judecata pe care o ai și judecata pe care o faci; între facultatea judecării și forma logică judecată. El nu vrea să spună judecată acolo unde e lucru judecat, unde judecata s-a formulat; zice județ. Face rău? Vorbitorul filozofic de astăzi spune că face rău; gînditorul însă va spune că face bine, fiindcă deosebește acolo unde noi confundăm. Să reținem cuvîntul cel vechi? Dar îi vom reține problema, care e veșnică.

La fel se întîmplă cu alte cuvinte invocate aci, cu ispită, sau lamură, ori cu adjectivul „lucrător“. Nimeni nu poate susține că trebuie să spunem „ispitele gîndului“ în loc de „intenționalitatea conștiinței“, mai ales cînd vrem să vorbim despre fenomenologia lui Husserl, în specialitatea filozofiei. Dar iată că ne încurcăm în puțin idealism, dacă lăsăm conștiința așa singură, cu intenționalitatea ei; și s-ar zice că s-a încurcat și filozoful acela, de vreme ce a trebuit să invoce un fel de „eu transcendental“, din care n-a mai ieșit. Cînd însă vom spune că „ispita“ exprimă lucrurile bine, fiindcă e și pornită dinăuntru și trezită din afară, de real (cum ar vrea să fie intenționalitatea), s-ar putea să vorbim cu tîlc despre demersul fenomenologic. Alteori, cîte un cuvînt vechi, chiar unul ieșit total din uz, poate să ne învețe ceva despre înțeleșuri noi, sau ne învață pur și simplu să dăm un înțeleș. Pentru „lamură“, adică partea cea mai curată a unui lucru, noi n-avem un cuvînt; îl reluăm pe acesta, sau vorbim mai departe perifrastic. La fel, pentru activitate cu rezultat, noi n-avem adjectiv, dacă nu vrem să ajungem direct la rezultat cu „productiv“: spunem doar „activ“, în timp ce adjectivul „lucrător“ este și activ, și productiv. Îl reținem? Dar dacă nu l-am reținut la timp, ne rămîne să-i regăsim și să-i păstrăm nuanța.

Dacă omul e o ființă a nuanțelor, bogăția aceasta de sensuri a cuvintelor ne e necesară. Nu e numai o chestiune de cunoaștere de sine, nu e numai una de filozofare; este și una ce *privește ziua de mâine*. A te cufunda în trecutul unei limbi expresive, cum e limba noastră, înseamnă a te gândi la viitorul cuvântului omenesc. Căci într-adevăr, cum vor vorbi oamenii de mâine, dacă vor înțelege să înfrîngă spărtura logos-ului în limbi naturale? Vor pune, oare, în joc un logos simplificat, mecanizat?

Dar e ceva extraordinar în lumea aceasta a revoluției tehnico-științifice: ea *sporește* ființa sensibilă a omului, lărgeste registrul simțurilor, rafinându-le pînă la prinderea celor mai neașteptate nuanțe. Analizorii sensibili ai omului vor percepe mai mult și mai variat, și de altfel sînt puși în situații tot mai variate: în spațiul supra-atmosferic și cel subacvatic, în toate zonele universului natural și în oricîte ale universului artificial. Cu o sensibilitate sporită, putem, oare, crede că inteligența va fi simplificată? Dar trebuie să nu fi reținut nimic din lecția empirismului, ca să crezi că extinderea și rafinarea sensibilității nu vor crea răspunderi noi cugetului.

Și, cu aceasta, vor crea răspunderi expresiei. Comori noi de gândire și de simțire se strîng acum în jurul nostru, nu spre a se îngropa în uitarea omului, ci spre a-i spori veghea, cunoașterea și luciditatea. Un logos nou va trebui astfel să exprime *mai mult* decît limbile naturale. Toată cultura umanistă stă astăzi cu comorile ei în fața noutății veacului. Natura se poate clătina în fața omului, pe cînd marile lui creații trecute, ca și aceste creații neștiute, care sînt cuvintele, nu au a se teme de om.

„Cumplite vremi“, ar putea spune în fața revoluției tehnico-științifice omul naturii; dar omul culturii, care e și cel al culturii folclorice, sau cel al cuvintelor vechi și nuanțate, spune vremilor dimpotrivă: „Fiți cumplite

pînă la capăt, fiți *complete*, așa cum spunea cuvîntul nostru la început. " Atunci va trebui ca vremile cele noi să se aplece asupra sensurilor pe care le-au păstrat cuvintele vechi, și să le preia în noutatea lor, chiar dacă vor lăsa cuvintele ele însele prin simple muzee. Și va mai trebui ca vremile noi să mulțumească istoriei că există popoare ca acesta de pe arcul Carpaților, care n-au grăit pentru ele însele, ci spre cinstita iscusire a omului.

2. Introducere la dor

Cînd vrei să arăți că noi spunem *altceva* prin cuvintele noastre și că astfel limba românească are dreptul să ființeze în lume, te grăbești să invoci cuvîntul „dor“. Dar îndată, apoi, te cuprinde sfiala. Cum să invoci un lucru atît de știut și de spus, de vreo sută de ani încoace, încît probabil s-a vidat de orice sens, dacă nu cumva s-a încărcat de toate nonsensurile? E zadarnic să întîrzi asupra cuvintelor, dacă descoperi ce știe toată lumea. Și trebuie să ceri iertare zeilor bunului-gust, ca să mai poți spune un cuvînt în această materie, sau zeilor gîndirii exacte, pentru tot ce e vag, insesizabil și de neiertat sentimental în conținutul cuvîntului dor.

Dar nu despre dor în el însuși va fi vorba, o clipă, ci despre formația și funcția lui. Oricît ai vrea să ocolești cuvîntul, nu știi bine cum se face că dai statornic peste el, sau peste lecția lui, în rătăcirile prin limba noastră. Ba lecția lui este de așa fel, încît te întrebă dacă orice adîncire în această limbă, spre a nu mai vorbi de orice rătăcire, nu reprezintă pînă la urmă o simplă „introducere la dor“.

Să presupunem că așa este și să luăm de la dor numai cît ne trebuie, spre a nu mai vorbi multă vreme despre el. Idealul ar fi să nu mai vorbim defel. Grecii nu aveau